

Türk Boylarının Aşiret Sembolleri (Damgaları)

Aknur Koshymova*

Özet

Türk boylarının yaşadığı topraklarda korunmuş olan anıtlarda bulunan semboller, etnik meselelerin incelenmesinde büyük önem taşımaktadır. Bildiride, Türk halklarının etnik bağlarının açığa çıkarılması da dahil olmak üzere, etnik meselelerin araştırılmasında sembollerin kökeninin tarihi ve bunların önemi incelenmektedir. Anadolu, Küçük Asya ve Kafkasya'ya kadar uzanan aşiretlerin sembollerinin karşılaştırmalı bir analizi yapılarak bunların birbiriyle akrabalıkları ortaya konulmuştur.

Kazak halkının etnik tarihine bakıldığında, köklerinin hangi aşiretten yayıldığı ile doğrudan ilişkili çeşitli tarihi sembollerin ve işaretlerin incelenmesi bazı keşiflere ve tarihi eklemelere yol açmaktadır.

Reşidüddin'e göre, semboller efsanedeki Oğuz Han'ın oğlu ve varisi Küün Han'ın saltanatı sırasında belirlenmiştir, yani onlar emirleri, mal varlıklarını, sürü hayvanlarını işaretlemişler ve başkaları sahiplik taslamasını diye icat etmişlerdir. A. N. Haruzin ise, sembolü özel mülkiyetten ziyade belli bir aşiretin işareti olarak görür. Her halükârda Türk soylu ulusun tek karakteristik özelliği aşiret sembolleridir. Aşiret sembolüne göre, o ülkenin etnik adını ve işlevini belirlemek mümkündür. M. Kaşgari'nin belirttiği Oğuz boylarının bileşimi ve aşiret sembollerinin modern Kazak bileşimindeki sembollerle aynı olduğunu görmek zor değildir. Örneğin, Oğuz boylarının aşiret tamgaları, Kazakların Sadır ve Matay aşiretlerinin tamgalarına, Kayığlar Kanlılar'inkine; Bayundür'inki Konırat, Sarı Üysünlere, Kereyler'e; İbalar'inki Sunaklara; Salgurlar'inki Aday, Alşın'lara; İğdirler'deki Jappaslar'a benzerdir. Burada, aşiret ve boy sembollerinin incelenmesi bizi, tarihi çalışmalar sırasında ele alınmayan alanları belirlemek için yeni bir açıdan bakmak gerektiği sonucuna götürmektedir.

Veriler: Bugüne kadar bilimsel dolaşımda bulunan yazılı ve maddi kanıtların yanı sıra Kazakistan'da bulunan anıtların Batı kısımlarında bulunan mezarlarda, sandık taşlarda, saganatamlarda (sığınma damları), Çopan Ata, Karaman Ata, Koşkar Ata mezarlarındaki koyun taşlarında tasvir edilen semboller, önemli bilgi unsurlarıdır. 12-15 yüzyıllara ait Mangışlak anıtlarında Oğuz kökenli Türkmen boylarının sembolleri bulunmaktadır.

* Dr., El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almaty/KAZAKİSTAN, aknur_k@mail.ru, DOI: 10.37879/9789751756459.2023.9

Tarihçilik: Bildiride N. A. Aristov, M. Tımbayev, S. Amanjolov, A. H. Haruzin, S. E. Ajigali, K. Sartkojaoglu ve diğer araştırmacıların çalışmaları analiz edilir.

Yöntemler: Verilerin ve araştırma çalışmalarının tarihsel ve karşılaştırmalı bir analizi yapıldı, nesnellik ilkeleri rehberliğinde mantıksal sistemleştirme yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Aşiret ve Boylar, Semboller, Etnik Tarih, Türk Halkları, Oğuz Boyları, Orta Çağ.

Tribal Tamgas of Turkic Tribes

Abstract

The symbols found on the monuments preserved in the territories inhabited by Turkic tribes are of great importance in the study of ethnic issues. In the report, the history of the origin of tamgas is considered, their importance in the study of ethnic issues, including the disclosure of ethnic ties of the Turkic peoples, is indicated. A comparative analysis of the symbols of the tribes that reached the territories of Anatolia, Asia Minor, and the Caucasus reveals that they are related to each other.

When considering the ethnic history of the Kazakh people, the study of which tribes have their roots in direct connection with various historical signs and symbols leads to a number of innovations and historical additions.

According to Rashid ad-Din, the symbols were created during the reign of Kun Khan, the son and heir of the legendary Oguz Khan, that is, they marked the order, wealth, livestock and invented it so that others would not touch it. And A.N. Haruzin sees the tamgas as a sign of the tribe rather than private property. In any case, the only characteristic feature of the Turkic nation is the tribal tamgas. It is possible to determine the ethnic name of a country and its functions by means of the generic symbol.

Here, the study of tribal symbols leads us to the conclusion that it is necessary to come from a new angle to identify points that historical research does not pay attention to.

Sources: Along with the written and material data that are still in scientific circulation, the symbols depicted on the graves, sandyktas, saganatams, koytas in the graves of Shopan Ata, Karaman Ata, Koshkar Ata, located on the territory of Kazakhstan are also an informational element. In the monuments of Mangyshlak of the XII-XV centuries there are tamgas of Turkmen tribes of Oguz origin.

Historiography: The report analyzes the works of such researchers as N. A. Aristov, M. Tynyshbayev, S. Amanzholov, A. N. Haruzin, S. E. Azhigali, K. Sartkozhauly and others.

Methods: Historical and comparative analysis of data and research works was carried out, logical systematization was carried out, and the principles of objectivity were used.

Keywords: Tribes, Symbols, Ethnic History, Turkic Peoples, Oghuz Tribes, Middle Ages.

Giriş

“Tamga” kelimesi Türkçe konuşan halklarda ve Kafkasyahlarda bulunur. Bu kelimeyi Kabardinliler “damıge”, Adigeyle “tamıga”, Abazalar “damıga”, Abhazlar “adamıg” olarak adlandırılırken, Rus edebiyatında “tavro” olarak geçmektedir.

E. M. Turgunbayev, kendi çalışmasında Kazak boylarının soy kütüğüne atıfta bulunarak, tamgalara büyük önem verilmesi gerektiğine çekmiştir ve “...Tamga kelimesinin etimolojisi ‘tan’ yani ‘tandanu’ şaşırma anlamındadır” demiştir. Kökü “tani” da olabilir, yani bilmek, karar vermek anlamında. Tamga kodlanmış grafiksel bilgiler içermektedir ve orada Proto-Türklerin kadim felsefesi vardır. Onun anlamı ise tabiat kanunları ve mantık kullanılarak çözümlenmelidir¹. Runik tamga kavramının gizemi, hiyeroglif alfabesinin metnine karşılık gelen bilgiler yardımıyla çözülür. Taş-Oğuz tamgalarının veya dış tamgaların temel konumu bilinmektedir. Dış tamgalar Sarmat ve Alan tamgalarının bir parçasıdır der².

N. A. Aristov çalışmasında sadece orta çağ Türk boylarının ilişkilerine değil aynı zamanda Türk olmayan kabilelerle olan ilişkilerine de dikkat çekmiştir³. Ayrıca, göçebe Türklerin etnik yapısını yansıtan ve kabilelerin yaşam tarzlarıyla ilişkilendirilen ayırt edici bir özelliği olarak görülen tamgaların önemini vurgulamış ve kabile tamgalarının önce soyun koruyucusu olarak hizmet ettiğini, daha sonra kabilelerin ayrı bir tamgası haline geldiğini varsaymaktadır. Sonuç olarak, “özellikle kabile ve göçebe yaşam tarzlarını koruyan birçok Türk kabilesi ile etnik gruptan kabile tamgaları toplanıp incelendiğinde, kabilelerle aşiretlerin etnik yapısının oldukça önemli göstergeleri ortaya çıkabilir” der ve kabile sembollerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi, onların etnik yapılarını belirlemeye de yardımcı

1 Erlan M. Turgunbaev, *Shezhire – tarikhi-etnografyalyk derek*, Kazak Üniversitesi, Almaty 2016, s. 155.

2 Erlan M. Turgunbaev, *age.*, s. 156.

3 Aristov, *Etmogenez i etnicheskaia istoriia kazahov*, Altyn Kitap, Astana 2007, s. 41.

olacağını belirtmektedir⁴. Dikkat edilmesi gereken sorunlardan biri de N. A. Aristov'un çalışmasının en önemli aşamasının eski Kırgızların Oğuzlarla ilgili etnik tarihini incelemeye adanmış çalışmalarla ilişkili olmasıdır.

Türkolog K. Captkojaulı ise "Ophon Anıtlarının Tam Atlası" adlı eserde "Tayhan Kayası Anıtı"ndaki kabilelerin sembollerini Kazak halkının Küçük Cüz'e dahil olan kabilelerinin sembollerine göre incelemek önemlidir diye bahsetmiştir⁵.

Oğuzların şehir kültürü ve konumlarının sınırları hakkındaki araştırmaları, ülkemizde tanınmış U. H. Şalekenov, M. Eleuov, K. M. Baypakov, C. E. Ajiğali gibi arkeolog bilim adamlarının araştırma çalışmalarında bulunmaktadır.

Tanınmış arkeolog S. E. Ajiğali⁶, Aral-Hazar bölgesinde yaşayan insanların etnik tarihini incelemiş ve Oğuz kabileleri tamgalarının Türkmen kabilelerinde de bulunduğunu arkeolojik kazılarda bulunan doğal kanıtların yüzeyinde tasvir edilen sembolleri inceleyerek tespit etmiştir⁷.

Türk halklarının kadim tarihinin ortak kökenlerinin spesifik özellikleri, aralarındaki etno-kültürel bağları ve kabile birlikleri arasındaki ilişkilerin incelenmesinde açıkça görülmektedir. Örneğin, Kazakların içindeki Aday ve Jappas gibi kabilelerinin tamga işaretleri Türkmenlerin içindeki Salor kabilesinin sembollerine karşılık gelmektedir. Bu tür gerçekler, bu halkların tarihi kaderlerinin ortaklığını, yakın etnik bağların varlığını göstermektedir.

Burada Oğuz topluluğuna ait kabilelere ait semboller ve incelenen uluslara ait olduğu düşünülen maddi ve fiziksel verilerin sayfalarında yer alan işaretlerin karşılaştırmalı bir analizi yürütülmektedir. Bu konular, etnik kökenlerin insan tarihinin ve doğa tarihinin somut bir birliği olduğunu, onların organik bütünlüğünün bir maddesi olduğunu kanıtlamaktadır.

Herhangi bir halkın maddi verileri, etnik kökenleri kendi içinde muhafaza etmektedir, çünkü o, belirli bir etnik grubun çevreye uyum sağlamanın bir yoludur⁸.

4 Aristov, *age.*, s. 183.

5 Karjaubai Sartkozhauly, Zholdasbek M., *Orhon eskertkisherining tolyk atlasy*, Kultegin, Astana 2005, s. 360.

6 Serik E. Azhigali, Arhitektura kochevnikov – fenomen istorii i kul'tury Evrazii (pamiatniki Aralo-Kaspiiskogo regiona), Nauchno-izdatel'skii tsentr "Gylym", Almaty 2002, s. 50.

7 Serik E. Azhigali, Istoriia i kul'tura Aralo-Kaspiia, Sbornik statei, Vyp. I., Kuszholy, Almaty 2001, s. 11.

8 Erkin A. Abil, *Etnogenez kazahov. Opyt sistemnogo podhoda*, FSII "Tarihshy", Izdatel'stvo Kustanaiskogo sel'skohoziastvennogo instituta, Kustanai, 1997, 110.

Ayrıca arkeolojik kazılarda bulunan maddi ve kültürel anıtlarda bulunan çeşitli işaretlerden burada yaşayan kavimlerin kendilerine has özellikleri, yani tamgaları ve sloganları hakkında bilgi alabiliyoruz. Ve bu verilerin, komşu olmasa bile, çevrede bulunan akraba kabilelerin işaretleriyle karşılaştırılması, birçok ilgili işareti, etnogenetik yakınlığı tespit edip belirleyebilmeyi kolaylaştırır.

Taşa işlenen tamgalar ile Oğuzların her bir boyuna verilen tamgalar karşılaştırıldığında birçok benzersizliğin ve sürekliliğin olduğunu ve Türkmen ve Oğuz boylarından gelen kabileler arasında arasında bazı etnogenetik bağlantıların olduğu açıkça görülmektedir. S. P. Polyakov'un “Kuzey-Batı Türkmenistan'ın Orta Çağ mezarları (Türkmenlerin etnik tarihi sorunu üzerine)” konulu adaylık tezi şeklindeki araştırma çalışması arkeolojik bilgiler açısından Oğuzların göç dalgasının ve uzun zaman önce Türkmen topraklarının sınırındaki bölgelerde bulunan Oğuz kabilelerinin Türkmen etnogenezindeki yerlerinin aydınlatılmasında özel bir öneme sahiptir. O, yazılı kaynaklarda yer alan verileri inceledikten ve arkeolojik verilerle karşılaştırmalı bir analiz yaptıktan sonra, mezarların hangi kabileye ait olduğunu belirlemek için yazılı kaynaklardan elde edilen verilerle birlikte etnografik verilerin, mezar taşlarındaki kabartma baskıların kullanıldığı sonucunu çıkartmıştır. Arkeolojik veriler, yerel nüfusa ait malzemelerin de açığa çıktığını göstermektedir. Burada Oğuzlarla birlikte yaşayan diğer tüm Türk boylarının hemen göç etmediklerini, bu bölgelerde kalıcı yerleşimler sonucunda asimile olduklarını görüyoruz.

Mezar taşlarındaki tamga işaretleri yazılı verilere çok yakındır (M. Kaşgari, Abilgazi ve Reşidüddin). Aynı zamanda, maddi verilerin bulunduğu bölgede Oğuz boylarının yaşadığına dair bilgiler de vardır. Yazar, “Türkmen Şeceresi” adlı çalışmasında Türkmen bölgesinin batı kısmının büyük bir bölümünün XI-XIII. yüzyıllarda Yazırlar tarafından işgal edildiğini yazıyor⁹. Onlar hakkında çok sayıda yazılı bilgiler de vardır. Bu nedenle, XI-XIII. yüzyılların aralığı Yazır dönemi, kabile grubu da Yazırlık olarak adlandırılabilir.

Orta Çağ mezarları Batı Türkmen topraklarındaki kabilelerin konumlarının yeniden düzenlenmesine de yardımcı oluyor. Balkanlar'da bu dönemde Yazırlar ve İğderler yaşamıştır. Bunların kuzey kesimlerinde Yazırlarla birlikte Dudur, Ula-yonduluğ, Salor ve Dukerler yerleşmiştir. Mangışlak'ta Salorlar, Yazırlar, Bayatlar, Çepneler, Bayandurlar ve Afşarlar yaşadı. Kopet Dağ'ın eteklerinde, Baharden'in batısına doğru Yazırlar yerleşmiştir. Onların mezarları Sumbar ve Çandır'da bu-

9 S. Poliakov, *Srednevekovye pogrebeniia severo-zapadnoi Turkmennii (K probleme etnicheskoï istorii turkmen)*, avtoref. diss. na soisk. uch. stepeni kandidata ist. nauk, Moskva 1966, 19, s. 12.

lunur. Şarlouk ilçesinde bu döneme ait mezar yerleri tespit edilmiştir ve onların Bektili, İğder, Kayıgı, Bayat ve Afşarlara ait olduğu tespit edilmiştir. Meşed-Missarian bölgesinin kuzeyinde Yazırlar ve Salorlar yaşamıştır¹⁰.

Görüldüğü gibi, Türkmen topraklarının batı kesiminde adı geçen Oğuz kabileleri yerel halkla bir arada yaşıyordu. Bunun kanıtı, dağıtılmış tamgaların mezar yerlerinde de bulunmasıdır. Bu, yukarıda bahsedilen Oğuz kabilelerinin yerel nüfusa bir arada yaşadıklarını ve XIII. yüzyıla kadar belli bir ölçüde aralarında etnik bağlar kurduklarını kanıtlamaktadır.

XI-XIII. yüzyıllara ait mezar taşlarında bulunan tamgalar oldukça azdır. Mezarlarda çok sayıda tabut olmasına rağmen, içlerinde sadece üç kabile tamgası bulunmaktadır. Bu bağlamda yerel Türkmen halkları ile Oğuz boyları arasındaki ilişkilerin geliştiğini ve güçlendiğini görüyoruz.

Bu durum, Kaşgarlı Mahmud ve Reşîdüddîn'in yazılarında belirtilen kabileler listesi karşılaştırmalı bir şekilde analiz edildiğinde daha net görülebilir. Aradaki bağlantının sürekliliği XIV-XV. yüzyıllara ait mezar yerlerine yapılan kazılarında da görülebilir. Örneğin, söz konusu tamgalar bu döneme ait anıtlarda daha yaygındır. Bu dönemde söz konusu bölgede Salor sembolü hakimdir. Bunun nedeni, Salorların iskan edildiklerinde çok geniş bir alanı işgal etmesidir. Bu aynı zamanda Salorlarla soyağacı bağları olan kabile gruplarının yerini belirlemeyi de mümkün kılar.

Amuderya ve Sırderya Nehirleri boyunca yer alan kabileler tarafından bu bölgede bırakılan ayırt edici özelliklerden bazıları, modern Kazak ve Türkmen tamgalarına benzemektedir. Bunlar arasında Tabın, Tama, Aday, Kete, Bekdeli, Bayandır, Isık vb. vardır.

Bu, A. Jikiev'in Aday ailesinin soyunun tamgasına ilişkin iddiasının, yani Aday tamgasının Orta Çağ Türkmenlerinin "kazayaklı" tamgasından sembolünden türetildiği iddiası¹¹ yanlış olduğunu göstermektedir ve aslında Aday kabilesinin en kalabalık kabilelerden biri olduğu, bu nedenle küçük kabilelerin sembollerini bir kopya olarak kullanmalarının imkansız olduğunu gösterir. Buna ek olarak, Türkmenlerde bulunan Salorlar da Oğuzların bir koludur. Bu bağlamda, Kazakistan topraklarında yaşayan Adayların tamgaları ile ilgili olarak dış bütünlüşme kavramı yanlışır.

10 S. Poliakov, *age.*, s. 13.

11 Ata Dzhikiev, *Etnograficheskiı ocherk naseleniıai iugo-vostochnogo Turkmenistana (kontse XIX-nachalo XX v.)*, "Ylym", Ashhabad, 1972, s. 216.

Reşîdüddîn'e göre tamgalar, efsanevi Oğuz Han'ın oğlu ve varisi Kun Han'ın saltanatı sırasında yaratılmıştır, yani onlar emirleri, servetlerini, sürü hayvanlarını tamgalarla işaretlemişler ve başkalarının da onların mal-mülküne dokunmamaları için icat etmişlerdir.

A. N. Haruzin ise tamgayı özel mülkiyetten ziyade kabilenin bir işareti olarak görüyor. Türk soylu ulusların en önemli karakteristik özelliği, kabile tamgalarıdır. Kabile tamgalarına göre, o ülkenin etnik adını, işlevini belirlemek mümkündür.

Oğuzların etnik bileşimi Kaşgarlı Mahmud'un "Divânu Lugâti't-Türk" adlı eserinde şu şekilde listelenmiştir: "Kımk, kayığ, bayundur, iyua-iyuua, salğur, bautili, buğduz, bayat, yazgır, aymur, karabölük, alkabölük, içdir, uragir - yuregir, tutırka, ulayundlug, tugar - tigar, bajanak, çuvuldar, çablını, çarukluk"¹². Mahmud Kaşgarî'nin temsilinde Oğuz boylarının kompozisyonu ve aşiret tamgalarının modern Kazak kompozisyonunun sembollerine tekabül ettiğini görmek zor değildir.

Örneğin Oğuz boylarının tamgaları Kazakların Sadır ve Matay boylarının tamgalarına benzer ve Kayığlar Kanglılarınkine; Bayundurinki Konırat, Sarı Üy-sünler, Kereylere; İbalarınki Sunaklara; Salğurlarınki Aday, Alşınlara; İçdirlarınki Jappaşlara, vb. benzerdir. Burada, aşiret tamgalarının incelenmesi bizi, tarihi çalışmalarda ele alınmayan alanları belirlemek için yeni bir açıdan yaklaşılması gerektiği sonucuna götürüyor. Bu konuda, Y. A. Zuyev: "Kaşgarlı Mahmud'un ve Reşîdüddîn kabile tamgalarının daha sonraki dönemlerdeki Türk ve Moğol kabilelerinin tamgalarıyla karşılaştırılması, Orta Asya halklarının etnogenezini incelemek için gerekli olan en değerli materyali verebilir" demiştir¹³.

Soy ve kabilelerinin tamgaları incelendiğinde N. A. Aristov, M. Tınışbayev, S. Amanjolov gibi akademisyenlerin belirttiği gibi, bazı kabileler eski kabileden ayrıldıklarında ya başka bir kabileye girdiklerinde ya da Yedi Atadan oluşan ayrı bir soy olduklarında, onların tamgalarındaki işaretlere kademeli olarak ek çubukların, işaretlerin eklendiği unutulmamalıdır.

Çalışmaları sırasında, S. E. Ajigali sembolü metnin ilk öğelerine atfeder. Ona göre tamgalar, anıtların batı kenarlarında, mezarlarda, sandıklarda, sağanatlarda, Şopan Ata, Karaman Ata, Koşkar Ata mezarlarındaki koyun taşlarda tasvir edilen önemli bilgi unsurudur. XII-XV. yüzyıllara ait Mangışlak anıtlarında Oğuz

12 Mahmud Qashqari, *Turik tilining sozdigi: (Divani lugat-it-turik)*, çev. A. Egeubai, HANT, Almaty 1997, s. 180.

13 Zuyev Ju. A., *Rannie türki: ocherki ictorii i ideologii*, Daik-Precc, Almaty 2002, s. 365.

kökenli Türkmen kabilelerinin sembolleri vardır¹⁴. Örneğin, Salor, Çoudor, İğdır ve Bayındır tamgaları “Oğuz çocukları” sembollerine çok benzemektedir.

Elektronik bilimsel yayın Almanak “Uzay ve Zaman” adlı elektronik dergide yayınlanan “Aral-Hazar Bölgesinin Kültürel Mirası Üzerine Deneme” konulu eserinde, anıtların sayfalarında kalan tamgaların değişmez bir nitelik olduğu belirtilmektedir. Araştırmacı, Türkmenlerin İğdır boyunun yanı sıra Aday ve Tabın boyunlarının tamgalarındaki benzerliklere dikkat çekiyor. Yazar, mezar taşlarında tasvir edilen kabile tamgalarının kökeni, çalışma alanındaki anıt ve kült komplekslerinin tarihi, kültürel ve etnografik önemi ile ilgilenmektedir¹⁵. Buradaki anıtların tarihinin çok yönlü tarihi efsaneler ve geleneklerle zengin olması, geçmiş yüzyıllarda yaşayan birçok büyük şahsiyetin mezar yerinin çeşitli imgelerle, süslemelerle süslenmiş olması, tamgaların çizilmiş olması önemli bir tarihsel ve kültürel, etnografik öneme sahiptir. Örneğin, Mangıstau ve Üstürt'un tarihi yapılarında Oğuz-Kıpçak döneminde yaşamış kavimlerin tamgaları bulunmaktadır. Ayrıca, bu verilere dayanarak, Küçük Cüz Kazaklarının eski tamga sistemi de restore edilmektedir. Bu nedenle, Aral Denizi ve Hazar Denizi'nin Orta Çağ mimari anıtları, Oğuzların tarihinin araştırılması için tarihi bir kaynak olarak büyük önem taşımaktadır.

IX-XI. yüzyıllarda Sır Derya, Aral Denizi ve Kuzey Hazar Denizi'nde yaşayan, göçebe ve yarı göçebe çiftçilik biçimlerini uygulayan Oğuzlarının çoğunun yüz şekilleri Moğol ırkına benzemektedir. Bu konuda El-Mesudi şöyle yazıyor: “Onlar (Türklerin) içindeki en kısa boyluları, onların gözlüleri çok küçüktür”¹⁶. Oğuzların dış görünüşüyle ilgili olarak belirtilen bu yazılı bilgiler, bazı paleoantropolojik materyallerle örtüşmektedir. Batı Kazakistan'da bulunan Oğuz-Peçeneklerin höyüklerinden bulunan kafatasları Moğol tipine karşılık gelmektedir¹⁷.

Genel olarak, herhangi bir halkın, ulusun, kabilenin kendi kökenleri ve ataları vardır. Herhangi bir şey birden oluşup ortaya çıkmaz. Bu bakımdan Oğuzlar da kendilerinden önce yaşamış bazı kavimlerin torunlarıdır. Yani şimdiki Oğuz neslinden bahsetmeden önce onların kimden ve nereden geldiklerini düşünmek önemlidir.

14 Serik E. Azhigali, *Istoriia i kul'tura Aralo-Kaspiia*, s. 57.

15 Serik E. Azhigali, *Ocherk kul'turnogo naslediiia Aralo-Kaspiiskogo regiona*, 'Elektronnoe nauchnoe izdanie Al'manah Prostranstvo i vremia, 2014, T. 5, Vyp. 1, Chast' 2, Pro-stranstvo i vermia Kaspiiskogo Dialoga, s. 20.

16 *Istoriia Turkmenskoi SSR s drevneishih vremen do kontsa XVIII v.*, Red. kollegiia: A. Karryev, M. E. Masson i dr., Izd-vo AN Turkm. SSR, Ashhabad 1957, T. 1, Kn. 1, s. 172.

17 Sergei Agadzhanov, *K `etnichekoj istopii ogyzov Srednej Azii i Kazakhstana*, Izvectiia AN Typpkmskoi SSR, Seriiia obsch, Nauk 1977, No. 4., s. 73-85.

“Bugünkü Türkler arasında bazen Neolitik döneme kadar uzanan çok eski kavimlerin adlarının korunması doğalsa, birkaç bozkır kabilesinin güçlü ittifakının uzun ömürlü olması farklı, kutsal bir bağlantı içinde olması muhtemeldir”. “Turan toplumundaki eski aşiret örgütlenmesine böylesine şaşırtıcı benzerliği, onları isimlendirmeyi mümkün kılıyor. ... ‘Yedi soy’ kabile birliği hala Orta Avrasya bozkırlarında yaşamaktadır. Bunlar Tama, Tabın, Kerderi, Kereyt, Ramadan, Jağalbaylı ve Teleu adlı batı Kazak kabileleridir”¹⁸. Burada Oğuzların Türk halklarının etnogenezinde önemli bir yer tuttuğunu unutmamalıyız, çünkü her şeyden önce onlar da Türk kabilelerinden biridir. Bu nedenle, bu tarihsel sürekliliğin kökenlerinde, Saka döneminden kalma maddi veriler ile eski harfli tablolarla Bayulu'nun bir parçası olan kabilelerin tamgaları karşılaştırmak mümkündür. Örneğin burada Jappas kabilesinin Z tamgasını, Şerkeş ve Esentemir kabilelerinin V tamgasını karşılaştırmak mümkündür. Bu tür karşılaştırmalı analizler, Oğuz Birliği kabilelerinin ve Küçük Cüz Kazakları kabilelerinin tamgaları yan yana getirerek yapılabilir. Dikkate değer bir başka gerçek de, birçok durumda Küçük Cüz kabilelerinin tamga işaretlerinin Batı Moğolistan, Orhun ve Talas'ın boyundaki tarihi anıtlarında bulunabilmesidir. Bu ise bu kabilelerin atalarının bir zamanlar bu bölgelerde yaşadıklarını kanıtlamaktadır.

Bir kabile isminin ya da bir soyun etnik yakınlığının arayışında, bizi yanıltabilecek durum, eski isimlerle modern kelime oluşumları arasında bir fark olmadığını düşünmektir ve bu da yanlış anlamalara neden olur. Bu tür hatalardan kaçınmak için, tarihlerini ayrıntılı olarak ele almak gerekir. Örneğin, kavimlerin isimleri birbirine uymasa veya bu isimler hiç uyuşmasa bile, kavimlerin kendine has tarihi özellikleri olan kabile tamgaları araştırıldığında, bu tamgayı hangi kabilenin edindiği ve onların göç bölgesi neresidir? şeklindeki sorulara yanıtlar arayarak değerlendirilebilir. Oğuzlar zamanından beri korunmuş olan tarihi tamgalar bu konuda yardımcı olacaktır. “Tayhar kayası üzerindeki anıtta bulunan kabile tamgaları arasında Baybaktı ve Jappas kabilelerinin kabile tamgalarını buluyoruz. Karawıl Kızıl anıtının üzerinden başka da isimlere ek olarak, bu kabilelerin kabile tamgaları da bulunabilmektedir”¹⁹.

Bu bağlamda, Karjaubay Sartkojaulı'nın monografisinin değerini belirtmekte fayda var. Bu çalışmada en eski kabilelerin sembollerinin karşılaştırmalı tamgaları

18 Baizhumin Zh., *Turan Adamzat kogamynyng tarihyna kozqaras*, 3-kitap, “Arys” baspasy, Almaty 2013, s. 74.

19 Karjaubai Sartqozhauily, *Baiyrgy turik zhazuyynyng genezisi*, “Arys”, Almaty 2007, s. 304.

verilmiştir. Bunların bilimsel bir analizini yaparak, Oğuzların bir unsuru olarak elde edilen tamgaları Kazak boylarının sembolleriyile karşılaştırarak Oğuzların bu bölgedeki izlerini tespit etmek mümkündür.

“Yukarıdaki verilere gelince, şu sonuca varılmıştır: eski Aylin kabilesinin etnik tarihi Sır Derya ve Aral Denizi’nde gelişmiştir. Buna göre, Aylin Başkurtlarının Karakalpaklar ve Türkmenlerle etnik bağlantısı, sadece daha önceki süreçlerin müteakip ataletidir. Aylinlerin kökeni Oğuzlarla bağlantılıdır. Reşidüddin tarafından derlenen eski Oğuzların soybilimsel yapısında, Yazar aşireti / yapaz-yappaz-yabpaz /, duker, durge ve yairlı / yağırlı-yagairlı-yagalbaylı / Oğuz’un ikinci oğlunun adını taşıyan Aylun’un (hilal) bir parçası olarak birleşirler”²⁰

Buradan da görülebileceği gibi, Reşidüddin’in verisinde gösterildiği gibi “Ay” Oğuz’un ikinci çocuğudur. Ayın dahil olduğu belirtilen diğer kabile dernekleri arasında “Yaraz” ve “Yairlı” isimleri de yer almaktadır. Bu isimleri analiz ederek, Yaraz’ın Jappas, Yairlı’nın Jağalbaylı olabileceği tahmin ediliyor²¹.

Böyle bir tarihsel süreklilik, Jetiru’daki başka bir kabile olan Tama kabilesinde de izlenebilir. Tamaların atalarının Altay-Sayan bölgesinde yaşadığı, Reşidüddin’in araştırmasında not edilen Tumat kabilesinden gelebilir şeklindeki iddia ilk olarak H. Arınbayev, M. Mukanov, V. Vostrov gibi araştırmacılar tarafından gündeme getirilmiştir²².

Orta Çağ’da Karadeniz bölgesine kadar uzanan bölgeleri mekân eden ve içinde Tama kabilesi de olan, birçok Kıpçak-Oğuz kabilesinin ve Batı-Doğu Türk Kağanlıkları döneminde sözü edilen Altay-Sayan bölgesini bir konsolidasyon bölgesi haline getirmesi göz önüne alındığında, bu bilim adamlarının görüşleri memnuniyetle karşılanacaktır²³.

Batı Kazakistan topraklarını işgal eden Küçük Cüz’ün bir parçası olan Adaylar’ın de Oğuzlarla da bir bağlantısı olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu konuda “Kazakistan Ulusal Ansiklopedisi”nde şöyle yazıyor: “Sekiz arıs Aday, Kazak halkının içindeki bir kabiledir. Şecereye göre, Küçük Cüz’ün Bayulı kabilesinin soyundan geliyordu. Sloganı Beket, sembolü oktur. Bilim adamları, “Aday” et-

20 Raill G. Kyzeev, *Proishozhdeniia Bashkirckogo naroda (etnicheskii sostav: istopiia rasseleniia)*, DizainPoligrafSepvis, Ufa 2010, s. 203.

21 P.G. Kyzeev, *age.*, s. 203-204.

22 Khalel Argyınbaev-M. Mukanov-V. Vostrov, *Kazak shezhiresi hakynda*, Atamura 2000, s. 48.

23 *Kazak ru-taıpalarynyng tarihy*, T. VII.: Kangly, “Alash” tarihi-zertteu ortalgy, Almaty 2008, s. 62.

nik adının kökenini uzaktan takip ediyorlar. Eski Hint yazıları, yenilmez savaşçı Day kabilesi ve komutanı Kral Bali hakkında bilgiler içerir. Antik Yunan tarihçisi Herodot (MÖ 484-425) ünlü eseri “Tarih”de, Pers kralı Büyük Kyros’un zamanında Sakalar arasında Day adında göçebe bir kabile olduğunu söylüyor. Kyros, Oxus’un (Amu Darya) Nehri’nin Hazar Denizi ile birleştiği yerde (MÖ 530) göç eden aynı kabileyle savaşta öldü. Yunan coğrafyacı ve tarihçi Strabon (MÖ 64/63 - MÖ 23/24), Soğdiana’ya komşu olan göçebe Saka kabilelerinin Girkan (Hazar) Denizi’nin tüm kuzeyini ve doğusunu işgal ettiğini kaydetmiştir ve oradaki Sakaların çoğunun Day kabilelerinde dahil olduğunu belirtmektedir. Tarihçiler, onların adının Oğuzca “ada” (ada), “aday” (adalar) kelimelerinden geldiğini söylerler ve Adayların atalarının Day ile başlayabileceğini öne sürerler. Aday kabilesini oluşturan iki ana ata, Kudayke ve Kelimberdi’dir. Kudayke’den Tazike, Kosay; Kelimberdi’den Kunanoris, Akpan, Balıkşı, Buzau, Tobış, Munal. Bunlar Kazak şeceresindeki sekiz Arıs Aday’dır. Aday kabilesinin en yaygın atalarından biri Kosay’dır. Türk Kaganatı döneminde yaşayan Kosay (Koşu) ismi Kültegin yazıtında geçmektedir²⁴ şeklinde bir açıklama verilir. Bu nedenle, Oğuzlar birliğinin eski Saka ve Massagetlerle başlayan etnik tarihi ile sonraki Türk halkları arasında bir bağ olduğu sonucuna varılmıştır.

Tanınmış bilim adamı Serik Ajiğali, Aral-Hazar bölgesindeki anıtların incelenmesi üzerine yaptığı çalışmada, Oğuzların Kazak kabilelerinin etnogenezinde yer aldığına dair hiçbir şüphe olmadığını söylüyor. Onların Batı Kazakistan topraklarında ikamet ettikleri, burada korunan yer adlarından görülebilir. Böylece, Orta Çağ kaynaklarının sayfalarında kalan Çagraoguz, Jagraoguz, Çagra isimlerinin nerede bulunduğunu analiz ederek, Şağıray Yaylası’nın Oğuz’un adı olduğu ve Şağıray’ın Küçük Cüz’ün Kazak kabilesi Şerkeş’in sloganı olduğu görüşüne varıyor S. Aşığali. Ayrıca araştırmacılar, Şerkeş kabilesinin Oğuzlarla bağlantısını, daha sonra Oğuz konfederasyonunun bir parçası olan VIII-X. yüzyıllardaki bir Türk kabilesi olan Jagra ile ilişkilendirir²⁵.

Hazar Denizi’nin kuzeydoğu bölgesinin X. yüzyılda Türkçe konuşan kabilelere ev sahipliği yaptığı konusunda araştırmacının vardığı sonuçlara katılmak mümkündür. Oğuz unsuru, Aral-Hazar’daki etnik süreçlerde “antik (massaget) ve daha

24 Segiz arys Adai, “Kazakhstan” *Ultyk `entsiklopediiay*, “Kazak `entsiklopediiay” Bas redaktsiiay, Almaty 1998, s. 281.

25 Serik E. Azhigali, *Arhitektura kochevnikov – fenomen istorii i kul'tury Evraziı (pamiatniki Aralo-Kaspiiskogo regiona)*, s. 391.

sonraki (Türk) kültürel ve ideolojik geleneklerle bağlantılı olarak” önemli bir rol oynamıştır²⁶.

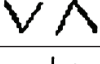

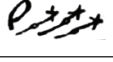

Kâşgarlı Mahmud ve Reşidüddin’in eserlerine göre Oğuz-Han soyundan gelen eski Türkmen boylarının tamgalarının eşsizliği anıtlarda görünmektedir.

Tablo 6: Kâşgarlı Mahmud’un “Dîvânu Lugâti’t-Türk” ve Reşidüddin’in “Soy kütüğü” eserlerindeki Oğuz boylarının tamgaları²⁷.

Nº	Oğuz boyları (M. Kaşkari’ye göre)	Kabilelerin tamgaları	Oğuz boyları (Reşidüddin’ine göre)	Kabilelerin tamgaları
1	2	3	4	5
1	Kınık-kınıktar	𐰇 (hayvan sembolü)	Kayı	𐰇𐰆
2	Kayığ-kayıķ	𐰇𐰆	Bayat	𐰇𐰆
3	Bayundur-bayundür	𐰇𐰆	Al-karauli	𐰇𐰆
4	İva-iba (iyva-yiba)	𐰇𐰆	Kara-uyli	𐰇𐰆
5	Salğur- Salğur	𐰇𐰆	Yazer	𐰇𐰆
6	Afşar- afşar	𐰇𐰆	Düker	𐰇𐰆
7	Bektili- bektili	𐰇𐰆	Dordırğa	𐰇𐰆
8	Buğduz -bükdüz	𐰇𐰆	Yaparlı	𐰇𐰆
9	Bayat- bayat	𐰇𐰆	Auşar	𐰇𐰆
10	Yazğyr- yazğyr	𐰇𐰆	Kızık	𐰇𐰆
11	Eymür	𐰇𐰆	Bek-Deli	𐰇𐰆

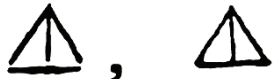

26 Serik E. Azhigali, *age.*, s. 90.

27 *Kazak ru-taıpalarynyng tarihy, Zhalaiyr*, VIII tom. Birinshi kitap, “Alash” tarihi-zertteu ortalygy, Almaty 2007, s. 65, 69.

12	Kara bölük		Karkın	
13	Alka bölük		Bayandur	
14	Iğdır		Biçine	
15	Üregir (yüregir)		Jauldur	
16	Tuturka		Çibni	
17	Ulay-undılg		Salor	
18	Tuger		Imur	
18	Beşenek		Alayuntli	
20	Juvaldar		Ürkiz	
21	Jerpi-jepni		Bekdir	
22	Jaruklıg (az sayıda)	sembolleri bilinmiyor	Bukduz	
23			Yiva	
24			Kımık	

Mangıstau platosu anıtlarının üzerindeki resimleri ve yazıları dikkate alan S. Ajigali, çalışmasında Batı Kazakistan anıtları üzerindeki Kazak tamgalarından oluşan bir tablo hazırlamıştı. Bu tablonun araştırma konusuna tekabül eden Aday ve Jappas kabileleri ile ilgili yönlerini kısaca özetlemek istiyoruz:

Tablo 7: Batı Kazakistan anıtlarındaki semboller²⁸.

Nº	Tamga	Kabile (soy)	Mezarlık	Veri
1		Adai	Şopan-Ata ve diğerleri	Anıtların epigrafisi; Levşin, Kazak SSC tarihi üzerine materyaller, cilt IV (MIC).
2		-/-	Masat-ata, Oğlandy, Beleuli, Asrep-Musrep,	Anıtların epigrafisi
3		-/-	Han mezarlığı (Orda)	Anıtların epigrafisi
4		-/-	Kökey 2	Anıtların epigrafisi
5		-/-	Kuşşı-Ata, Koşkar-Ata	Anıtların epigrafisi
6		-/-	Kuşşı-Ata	Anıtların epigrafisi
7		-/-	Kuşşe-Beyit	Anıtların epigrafisi
		-/-	Kuşşe-Beyit	Anıtların epigrafisi
8		Jappas	Kuşşe-Beyit, Karasakal, Karakol ana mezarlığı.	Anıtların epigrafisi

28 Serik E. Azhigali, *Arhitektura kochevnikov – fenomen istorii i kul'tury Evraziï*, s. 457.

Özetlemek gerekirse, söz konusu kabilelerin ayırt edici özellikleri olan kabile tamgaları, soykütük etnografik veri yelpazesini tamamlamaktadır. Çünkü bu sembollerin yazılı verilerle bağlantılı olarak incelenmesi yoluyla, kabileler ve kabile birliklerinde meydana gelen tarihi süreçler izlenebilmektedir. Kazak aşiretlerinin ve kabilelerinin karakteristik özelliklerini, yani soy tamgalarını incelemek, halkın etnik tarihinin inceliklerini daha derinlemesine keşfetmeyi, onların Oğuz kabileleriyle ortak tarihsel kökleri hakkında çıkarımlar ve sonuçlar çıkarmayı mümkün kılmaktadır. Buradaki soy ve kabilelerin tamgaları, onların her birinin geçmiş tarihini ve birbirleriyle nasıl etkileştiklerini ve bu önemli konuda Oğuz topluluğunun önemini, kabilelerin bu etnik birleşmesinin aşamalarını belirlemeyi mümkün kılar.

Oğuzlar Birliği'nde birlikte karmaşık bir oluşum tarihi geçiren boyların her biri, karşılıklı etkileşimler yaşamış, ayrıca kabile ittifaklarında yer değiştirmelere kadar gitmiştir. Oğuz Birliği'nde meydana gelen bu etnik süreçlerin bir sonucu olarak boylar ve kabileler etnik, antropolojik ve dilsel olarak birbirine yakınlaşmıştır. Böylece Türk soyluların Oğuz ve Kıpçak olarak gruplandırılması aktif olarak gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Oğuzların sadece Türkmenler üzerinde değil, Batı Kazakistan'da yaşayan Kazaklar üzerinde de büyük etkileri olmuş, yer adları ve etnik isimlerde iz bırakmışlardır.

Kaynaklar

- Erlan M. Turgunbaev, *Shezhire – tarixi-etnografiyalik derek*, Kazak Üniversitesi, Almaty 2016.
- Aristov, *Etnogenez i etnicheskaia istoriia kazahov*, C 2, Altyn kitap, Astana 2007.
- K. Sartkozhauly, M. Zholdasbek, *Orhon eskertkisherining tolyk atlası*, Kultegin, Astana 2005.
- Serik E. Azhigali, *Arhitektura kochevnikov – fenomen istorii i kul'tury Evrazii (pamiatniki Aralo-Kaspiiskogo regiona)*, Nauchno-izdatel'skii tsentr “Gylym”, Almaty 2002.
- Istoriia i kul'tura Aralo-Kaspiia* Sbornik statei, C I, Kuzsholy, Almaty 2001.
- Erkin Abil, *Etnogenez kazahov Opyt sistemnogo podhoda*, FSII “Tarihshy”, Izdatel'stvo Kustanaiskogo sel'skohoziastvennogo instituta, Kustanai 1997.
- Sergei Poliakov, *Srednevekovye pogrebeniia severo-zapadnoi Turkmenii (K probleme etnicheskoi istorii turkmen)*, Moskva 1966.
- Ata Dzhikiev, *Etnograficheskii ocherk naseleniiai iugo-vostochnogo Turkmenistana (kontse XIX-nachalo XX v.)*, “Ylym”, Ashhabad 1972.
- Mahmud Qashqari, *Turik tilining sozdigi: (Diواني lugat-it-turik): 3 tomdyk shygarmalar zhinagy*, çev. Askar Egeubai, HANT, Almaty 1997.
- Zyev Ju. A. *Rannie turki: ocherki ictorii i ideologii*, Daik-Precc, Almaty 2002.
- Serik E. Azhigali, *Ocherk kul'turnogo naslediia Aralo-Kaspiiskogo regiona*, `Elektronnoe nauchnoe izdanie Al'manah Prostranstvo i vremia, 2014, C 5, *Istoriia Turkmenskoi SSR s drevneishih vremen do kontsa XVIII v.*, Red. kollegiia: A. Karryev, M.E. Masson (gl. red.) i dr., Izd-vo AN Turkm. SSR, Ashhabad 1957, T. 1, Kn. 1.
- Sergei G. Agadzhanov, *K `etnicheckoj istopii ogyzov Srednej Azii i Kazakhstana*, Izvectiia AN Typkmenskoi SSR. Seriiia obsch. Nauk, 1977, C 4, s. 73-85.
- Baizhumin Zh. *Turan. Adamzat kogamynyng tarihyyna kozqaras*, 3-kitap, “Arys” baspasy, Almaty 2013.
- Karjaubai Sartqozhauly, *Baiyrgy turik zhazyynyng genezisi*, “Arys”, Almaty 2007.
- Raiil G. Kyzeev, *Proishozhdeniia Bashkirskogo naroda (etnicheskii sostav: istopiia rasseleniia)*, DizainPoligpafSepvis, Ufa 2010.
- Argynbaev, Mukanov, Vostrov, *Kazak shezhiresi hakynda*, Atamura, Almaty 2000.

Kazak ru-taıpalarynyng tarihy. C VII: Kangly, “Alash” tarihi-zertteu ortalygy, Almaty 2008.

«*Kazakhstan*» Ultyk `entsiklopediia, “Kazak `entsiklopediiasy” Bas redaksiiasy, Almaty 1998, s. 720.

Kazak ru-taıpalarynyng tarihy, Zhalaiyr C VIII, Birinshi kitap, “Alash” tarihi-zertteu ortalygy, Almaty 2007.

